

نظام سنجش اعتبار در ایران

• سروش صاحب‌فصول

بودیم. هدف گردآوری و پردازش معنی‌دار تمام سوابق اعتباری هر متقاضی تسهیلات بود تا با ارزیابی سابقه او در شیوه بازپرداخت تسهیلات، پیش‌بینی نزدیک به واقعی از رفتار احتمالی او در قبال بازپرداخت تسهیلاتی که در حال حاضر متقاضی دریافت آن است، برای بانک میسر شود. حدود ۶ ماه از ۲ سال ۸۵ تا ۸۷ صرف مفهوم‌سازی برای این سامانه شد. در این مدت سعی کردیم تعیین کنیم چه نوع اطلاعاتی برای سنجش رفتار مشتری تسهیلات باید به سامانه وارد شود و این سامانه چه نوع اطلاعاتی را باید و می‌تواند به بانک پرداخت‌کننده تسهیلات فراهم کند. در کنار این، لازم بود بستریهای ارتباطی، امنیتی و از همه مهم‌تر قانونی و حقوقی برای دریافت و تسهیم این اطلاعات نیز تدوین و آماده شود. نخست مجوزها و بستریهای قانونی لازم برای ایجاد و برقراری این سامانه که باید از سوی دولت صادر و فراهم می‌شد.

نظام سنجش اعتبار چیست؟

بنا بر آنچه کارشناسان این حوزه می‌گویند، سنجش اعتبار و گزارش‌گیری اعتباری از پشتوانه تئوریک دقیقی برخوردار است. تئوری اطلاعات نامتقارن که در ادبیات علم اقتصاد ارائه شده به عنوان مهم‌ترین مبنای علمی سنجش اعتبار مطرح است. اطلاعات نامتقارن در فضایی شکل می‌گیرد که یک فرد اطلاعاتی را در ارتباط با رویدادهای اقتصادی در اختیار داشته باشد که افراد دیگر فاقد آن باشند. این نوع اطلاعات در تمامی بازارها

اسلامی به تصویب رسید و بر مبنای آن دولت مکلف شد ظرف مدت یک سال از تاریخ تصویب این قانون با ایجاد و به‌کارگیری نهادهای مالی جدید از قبیل «بانک جامع اطلاعات»، «رتبه‌بندی و اعتبارسنجی مشتریان»، «گروه‌های مشاور مالی و سرمایه‌گذاری غیردولتی»، «ساماندهی مطالبات معوق» و «مؤسسات تضمین اعتبار» زمینه تسهیل و تسریع اعطای تسهیلات بانکی را فراهم کند. پس از این الزام قانونی، آیین‌نامه نظام سنجش اعتبار تدوین شد و ۲۶ اسفند ماه سال ۱۳۸۶ به تصویب هیئت وزیران رسید. به این ترتیب تمامی بانک‌های کشور مکلف شدند از شهریور ماه سال ۱۳۸۸ مشتریان خود را پیش از اعطای تسهیلات، اعتبارسنجی کنند و میزان اعتبار آنان را مشخص کنند. فاصله اندک میان تصویب قانون تسهیل اعطای تسهیلات بانکی و تدوین و تصویب آیین‌نامه اعتبارسنجی گویای این بود که ظاهراً بستریهای مطالعاتی و اسناد تحقیقاتی پشتیبان لازم برای این نظام از قبل انجام شده است. محمد جلیلی، مدیرعامل مؤسسه رتبه‌بندی اعتباری ایران در این باره می‌گوید: «این تلاش‌ها از سال ۱۳۸۵ آغاز شده است. آنچه انجام شد، انبوهی از برنامه‌ریزی‌ها، مطالعات، بررسی‌ها، مذاکرات و نهایتاً ایجاد زیرساخت‌های لازم برای تدوین یک بانک اطلاعاتی از پرونده‌های اعتباری منحصر به فرد برای هر مشتری اخذ تسهیلات از بانک‌هاست. از سال ۱۳۸۵ به دنبال ایجاد یک سامانه یا بانک اطلاعاتی برای ثبت و پردازش پرونده‌های اعتباری مشتریان تسهیلات بانکی

سنجش و رتبه‌بندی اعتباری افراد حقیقی و حقوقی اگر چه در اقتصاد جهانی سابقه‌ای طولانی دارد و اکنون به عنوان جزء جدانشدنی روابط اقتصادی به حساب می‌آید، در نظام اقتصادی کشور ما بحثی نوپا و جدید است که هنوز چندان جایی برای خود باز نکرده است. اما مهم‌تر از این واقعیت که نظام اعتبارسنجی و رتبه‌بندی افراد از نظر اعتبار در اقتصاد ایران بتازگی مورد توجه قرار گرفته و نسبت به استانداردهای جهانی بسیار عقب است، بستر پیدایش این موضوع در فضای اقتصادی کشور است چرا که زمینه‌های این موضوعیت یافتن پیامدهای گسترده‌ای در تعیین نوع برخورد با این مقوله و میزان کارایی آن در روابط اقتصادی فعالان این حوزه داشته است. مرور روندی که به باب شدن بحث اعتبارسنجی در ایران انجامید و تلاش‌هایی که برای عینیت یافتن آن صورت گرفت، به‌خوبی روشن می‌سازد که این نظام در پی افزایش شدید حجم مطالبات معوق بانکی و راه یافتن این واقعیت به سپهر رسانه‌ای کشور مورد توجه قانونگذاران و مجریان آن قرار گرفته است. در باب این مسئله، گذشته از اینکه نیاز به ریشه‌یابی و آسیب‌شناسی دارد، مهم اثراتی است که این نوع توجه بر نگرش و اجرای نظام اعتبارسنجی در اقتصاد کشورمان برجا می‌گذارد. این اثرات را می‌توان در دو گزاره خلاصه کرد: محدودیت به کارکرد حداقلی و اجرای متناسب با رفع مشکل.

تولد قانونی

موضوع رتبه‌بندی و اعتبارسنجی مشتریان برای نخستین بار در یکی از مواد قانون «تسهیل اعطای تسهیلات بانکی» به صورت رسمی مطرح شد. این لایحه در ۲۵ تیر ماه سال ۱۳۸۶ در مجلس شورای

وجود دارد، از جمله بازار بیمه و اعتبار. دو پدیده «انتخاب نامساعد» و «مخاطره اخلاقی» از جمله مشکلاتی هستند که از اطلاعات نامتقارن ناشی می‌شوند. در فضای بازار اعتباری، انتخاب نامساعد به این معناست که بانک‌ها به علت عدم آگاهی از وضعیت اعتباری افراد و رفتار آنان در قبال تعهدات پیشینی که از تسهیلات گذشته برایشان به وجود آمده، تسهیلات جدید را در اختیار کسانی قرار می‌دهند که اهلیت لازم را برای بهره‌مندی از این وام‌ها ندارند. پدیده مخاطره اخلاقی نیز زمانی آشکار می‌شود که تسهیلات گیرنده حتی با فرض دارا بودن پیشینه اعتباری مناسب، تسهیلات را در مواردی غیر از زمینه‌های توافق شده با بانک مورد استفاده قرار دهد. از دو طریق می‌توان احتمال وقوع این دو پدیده را به حداقل رساند: غربالگری و علامت‌دهی. این دو روش در واقع مکانیزم‌هایی هستند که به فرد حقیقی یا حقوقی این امکان را می‌دهد که اطلاعات لازم را در فضای بازار اعتبار به دست آورد تا در انتخاب مشتری تسهیلات و اعتبارات کمترین ریسک و اشتباه را مرتکب شود. به این ترتیب مشخص می‌شود که با اجرای نظام سنجش اعتبار در بانک‌ها این بنگاه‌ها به یک بانک اطلاعاتی از نام و وضعیت تسهیلات گیرندگان از نظام بانکی در سراسر کشور متصل می‌شوند که رفتار و سوابق افراد را در قبال تعهدات اعتباری خود نشان می‌دهد. این بانک اطلاعاتی که پرونده افراد را برای پنج سال در اختیار دارد، به بانک‌ها کمک می‌کند اهلیت یا عدم اهلیت متقاضیان تسهیلات را بررسی کنند و در مورد پرداخت وام به آنها تصمیم‌گیری کنند.

نظام سنجش اعتبار چگونه عمل می‌کند؟

نظام سنجش اعتبار شامل یک سامانه نرم‌افزاری و سخت‌افزاری است که تمامی اطلاعات چهارگانه هویتی، تسهیلاتی، قضایی و استعلامی را جمع‌آوری می‌کند و در یک سیستم پیچیده نگهداری می‌کند و به این ترتیب یک بانک اطلاعات مشتریان ایجاد می‌شود.

این سامانه در صورت استعلام یک بانک در مورد هر متقاضی تسهیلات، به صورت آنی گزارش اعتباری آن متقاضی را در اختیار بانک قرار می‌دهد. نکته‌ای که باید در مورد این سامانه دانست این است که علاوه بر سوابق رفتاری متقاضی تسهیلات در گذشته، فاکتورهای دیگری نیز برای تخمین رفتار و اهلیت او در آینده مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌گیرد. برای به دست آوردن برآورد و تخمینی از میزان تمایل متقاضی تسهیلات نسبت به بازپرداخت، سوابق تا پنج سال گذشته او را در رابطه با بازپرداخت تسهیلات پیشین مرور می‌شود. این معیار که از آن به Gread History تعبیر می‌شود، بنا بر استانداردهای جهانی ۳۰ تا ۲۵ درصد پیش‌بینی آینده را شامل می‌شود. «ثبات سکونت» یا همان Time at address معیار دیگری است که مورد توجه قرار می‌گیرد. در این معیار، مدت‌زمان متوسط سکونت فرد متقاضی در یک آدرس به عنوان ملاکی برای سنجش تمایل وی به بازپرداخت تسهیلات دریافتی در نظر گرفته

بررسی وضعیت نظام سنجش اعتبار در کشور نشان می‌دهد متأسفانه با گذشت حدود دو سال از آغاز رسمی اجرای این نظام، مجریان آن هنوز با چالش‌های فراوانی مواجهند. در نگاهی کلی به مشکلات پیش روی اجرای نظام سنجش اعتبار می‌توان به دو دسته کلی رسید؛ چالش‌های ساختاری، و چالش‌های رفتاری و فرهنگی

می‌شود که تنهایی ۱۰ درصد ارزیابی را به خود اختصاص می‌دهد. به همین ترتیب «ثبات شغلی» یا Time at job هم ۱۰ درصد از نمره ارزیابی را تشکیل می‌دهد. در مراحل بعدی هم فاکتورهایی از قبیل تعداد حساب‌های بانکی، تحصیلات، اعضای خانواده و... در ارزیابی سهم دارند.

چالش‌های اجرای نظام سنجش اعتبار در ایران

بررسی وضعیت نظام سنجش اعتبار در کشور نشان می‌دهد که متأسفانه با گذشت حدود دو سال از آغاز رسمی اجرای این نظام، مجریان آن هنوز با چالش‌های فراوانی مواجهند. در نگاهی کلی به مشکلات پیش روی اجرای نظام سنجش اعتبار می‌توان به دو دسته کلی رسید؛ چالش‌های ساختاری، چالش‌های رفتاری و فرهنگی.

دکتر علی اصغر صباغ، مدیرعامل شرکت ارزیابی و سنجش اعتبار مهر خاورمیانه در تشریح دسته نخست این مشکلات می‌گوید: «این مسئله که سنجش اعتبار و رتبه‌بندی مشتریان در کشور ما به شرکتی متشکل از تعداد زیادی از بانک‌ها و مؤسسات اعتباری فعال در بازار پول و اعتبار سپرده شده از عجایب است. اصولاً در دنیا ثابت شده که نهادهای اعتبارسنجی باید مستقل از تأمین‌کنندگان اعتبار باشند تا شائبه تبعیض میان مشتریان و ارائه اطلاعات به وجود نیاید. تجربه جهانی نشان می‌دهد که هر زمان نهادهای اعتبارسنجی با مشارکت بنگاه‌های اعتباردهی تأسیس می‌شوند، عملکرد آنها از شفافیت کافی برخوردار نیست و هیئت مدیره و کارشناسان این نهادها نمی‌توانند بی‌طرفانه عمل کنند. وجود چندین مؤسسه اعتبارسنجی استعلام از چندین مرجع را ممکن می‌سازد و این امکان شفافیت بیشتری در اطلاعات ارائه شده به دنبال خواهد داشت. آمارهای جهانی نشان می‌دهد که بیش از ۶۰ درصد شرکت‌های سنجش اعتبار در کشورها کاملاً خصوصی هستند، ۹ درصد از سوی اتاق‌های بازرگانی و انجمن‌های صنایع، ۲۸ درصد توسط

بانک‌های خصوصی و مؤسسات مالی و تنها ۴ درصد با مشارکت دولت‌ها شکل گرفته‌اند».

بنابراین به نظر می‌رسد تأسیس و فعالیت مؤسسه رتبه‌بندی اعتباری ایران توسط جمعی از بانک‌ها و مؤسسات مالی دولتی و خصوصی از نظر برخی از کارشناسان به عنوان یکی از اشکالات اجرای این نظام در کشورمان تلقی می‌شود. اما در مورد دسته دوم از چالش‌های نظام سنجش اعتبار در ایران که به مسائل رفتاری و فرهنگی بازمی‌گردد، دکتر محمد جلیلی، مدیرعامل مؤسسه رتبه‌بندی اعتباری مشتریان از عدم همکاری و تمایل بانک‌ها که عمدتاً سهامدار این شرکت هم هستند، خبر می‌دهد. «از میان بانک‌های دولتی و خصوصی تنها ۱۰ بانک دولتی به ما اطلاعات می‌دهند و با بانک‌های خصوصی هیچ تبادل اطلاعاتی نداریم. دلیلش هم این است که وزارت اقتصاد در بخشنامه‌های متعددی، بانک‌های دولتی را ملزم به ارائه اطلاعات و استفاده از سامانه اعتبارسنجی کرده است، ولی بانک‌های خصوصی منتظر مجوز بانک مرکزی هستند. در پاسخ استعلام‌هایی که بانک‌های خصوصی از بانک مرکزی گرفته‌اند، گفته شده تا مراحل تکمیل نشده، همکاری نکنید! متأسفانه از میان ۱۰ بانک دولتی هم تنها ۴ بانک کشاورزی، تجارت، صادرات، و صنعت و معدن از گزارش‌های ما استفاده می‌کنند. به عبارت دیگر تمامی بانک‌ها اطلاعات به ما می‌دهند ولی تنها ۴ بانک از گزارش‌های اعتباری ما استفاده می‌کنند.

این مسئله هم از عجایب نظام بانکی ایران است. بانک‌های دولتی با وجود بخشنامه‌های متعدد که آخرین آن به تاریخ ۸۸/۶/۱۰ برمی‌گردد، حاضر نیستند از اطلاعات و گزارش‌های مفید و باارزشی که در شرکت اعتبارسنجی تولید می‌شود و می‌تواند به تسهیل و تسریع اعطای تسهیلات مطمئن و با ریسک عدم بازپرداخت پایین کمک‌های شایانی داشته باشد، استفاده کنند. بانک‌ها در توجیه این عدم همکاری می‌گویند «ما خودمان سیستم اعتبارسنجی داریم» در حالی که این سیستم‌ها تنها بر اطلاعات خود هر بانک مبتنی است و نه سایر بانک‌ها. ضمن اینکه بانک‌ها تنها می‌توانند و موظفند فهرست تسهیلات گیرندگان از خود را منتشر کنند ولی سوابق بازپرداخت در این گزارش‌ها وجود ندارد. بانک مرکزی هم تنها قادر است آخرین وضعیت را نشان دهد یعنی اگر یک تسهیلات گیرنده، مدت‌ها بازپرداختی انجام ندهد و پیش از آنکه به بانک جدیدی برای دریافت مراجعه کند، برود و تمام بدهی‌های پیشین را یکجا صاف کند، در گزارش بانک مرکزی همان عدم بدهی نمایش داده می‌شود و نه سوابق بدحسابی‌های قبلی و تأخیرهای بازپرداخت در سررسیدها. از این رو، این ادعا که «ما خودمان در بانک سیستم اعتبارسنجی داریم» منطقی به نظر نمی‌رسد، یا حداقل کاربردی بسیار محدودتر از گزارش‌های ما دارد، زیرا سیستم ما سابقه رفتاری و اعتباری افراد را تا ۵ سال حفظ می‌کند و قابل دسترسی ننگه می‌دارد».